

Bocskay-kalligráfiák közelről

Voronko Vera

Bocskay György szépírásminta-könyvének digitalizált oldalai megtekinthetők a J. Paul Getty Múzeum honlapján. A csodálatos kalligrafikus oldalak közül három keltette fel figyelmemet. A kurzív, kisbetűs folyóírásból kihallatszik a kalligráfia és a tipográfia összecsengése. A kézirat virtuózan írt látványos lapjaihoz képest mindhárom viszsza fogottabbnak tűnik. Viszont szintén mesteri ötleteket rejtenek magukban, hiszen az összes Bocskay-lapon feltárul egy-egy mikrokozmosz.

A kézirat 1561–62 között készült. Mérete ~16,4 × 12,2 cm (!). A 48r, 71r és 72r oldalon képeslapnyi szövegtükörrel (8–10 cm). A három oldal letisztultan példázza a szövegközpontos szemléletet, a kalligráfus mester hogyan közvetíti szépírással a tartalmat.

A gondosan írt apró szövegek olvashatók, és ez több szempontból elemezhető. Például ismert megoldás, hogy a kisebb fokozatú betűk szövetét ritkítani, a sortávokra pedig ügyelni kell attól függően is, hogy milyen hosszú a szövegsor... és ezekben az összetett, de egységesen írott szövegkompozíciókban szerepet játszik a betű aránya, szélessége, szárainak vastagsága, a betű dőlése. Tehát kiindulási pont az író toll metszése, fogása, más szóval a szöveg folthatása.

A három lap elemzését a következő oldalpárokon mutatom be.

Pár részletet felnagyítottam, a szövegtükör sorait felvázoltam. A tükör ~145%-kal nagyobb az eredeténél. Vektoros rajzaimmal másik grafikai minőségbe ültetem át a múzeum által közölt reprókat. A rajzok nem adhatják vissza a kalligráfus mester biztos tollfogását, kézmozdulatát, sajátos ütemét, a légiesen könnyed és érzékeny vonások hangulatát.

71r Tolltartás és a betű dőlésszöge

A 71r lap felső bekezdését keskeny kurzívval írta a kalligráfus, és három részre osztotta a szöveget. Ezekben csökkentette a sor-magasságokat, a sortávokat, lejjebb haladva pedig rövidebb tömbbe sorolta a bekezdés utolsó három sorát (III. szövegrész). A tömörítés érdekessége, hogy az egyre kisebbedő betűk dőlésszöge is változik: 4 fokról fokozatosan 2 fokra vált. Az elemzésből látszik, hogy a 4°-os vörös vonalkák vannak túlsúlyban, majd egyre több a 2°-ban dőlt sötét-kék vonalka. [*] A III. szövegrészben a 2°-os betűcskével vetett három szövegsorban vastagabbak a betűszárok: a betűközök szorosak, a szövegfolt függőleges szárok sorozata.

Üdítő, hogy a mester ilyen piciben megszakítja a fő- és mellékszárak csatlakozását az **e m n r** betűknél, itt-ott az **u**-nál; néhol nem zárja le a **g d p** betűkben az íveléseket: belsejük, a világos betűszemek nyitott foltok.

A tolltartás és a betű dőlésszöge hogyan függenek egymástól? Kölcsönös viszonyukra Gerhard Mercator jelentős tudós-térképész 1540-ben kiadott *Literarum...* című írásmintakönyvében találunk magyarázatot. Az **y** betű ábráján a szabályos négyzetet 12 részre osztotta, ennek 9-ed része a betű szélessége; a betűt magában foglaló téglalap két sarkát összekötő átlóval jelzi a tolltartás szögét (~36°). Ezzel együtt a betű dőlésszöge az eredeti négyzet 1/12-e, ami 4°-nak felel meg. Bocskay György **g** betűje szintén 12 részre osztott, így megtartja a 4°-ot. Azonban a tolltartás 45°-os, ezzel a keskeny dőlt betű arányos felépítését biztosítja, mert az x-magasság két négyzet magas. A betűarány 1:2 négyzet, az **a g n o** betűkben világosan látszik. Nem mellékes, hogy a szöveg második sorában az első szó, a *Gratias* **G r** betűköze n-szélességű (angolul *en quad*).

Az alsó, IV. szövegrész betűi szélesebbek. Függőleges betűszáraikkal túlnyomórészt ~19°-ban dőlnek (néhányuk 26°-ban), mind a nagyobb, mind a kisebb fokozatú sorokban. Azonban az

[*] A vonalkák a függőleges betűszárakat jelölik: **f h i m n r t u**, **hosszú s** betűt; **b d p q** betűknél csak a főszárát, az íves mellékszárát nem; a dátumban (1562) az 1-est. A dőlésszöget a függőlegestől számoltam, ami nulla fok. | 0°

írás érdekessége a „kis **a**” betű: nem dőlt, mint a felső bekezdésé, hanem ez egy döntött forma. A tipográfia szokásában megkülönböztetik a dőlt (*italic a*) és a döntött (*oblique a*) nyomdai betűformát, utóbbi leginkább a 19. században vált elterjedté. A kalligráfus ilyen betűformát írt a 10r, 99r és 127r oldalakon is.

48r *Contra italic* folthatása

A 48r lapon hátrafelé vagy balra döntött írást látunk (szemléletes angol megfelelője: *reversed, backslanted, contra italic*).

A bevezető első sor *Fratres, nolumus vos...* (Pál 1 Thess 4:13) mint egy összegzés, alkalmazza a lenti három szövegrész dőlés-zögeit, dülöngélve utal rájuk.

Ha összehasonlítjuk lapunkat a 71r és 72r lap írásaival, akkor a *contra italic* folthatása sötétebb a jobbra dőlő írásokhoz képest, a függőleges betűszárak megváltozott vastagsága miatt. Sok szép részlet közül szembetűnők az **a** betűs variációk, a kalligráfus ívelí, kanyarítja a vonásokat, a harmadik szövegrészben néhol 90°-ban tartva a tollát.

72r *A betűméreték játékos arányai*

A 72r lapon a függőleges betűszárak zöme ~6°-ban, a maradék ~11°-ban dől (leszámítva a két bekezdés kezdősorát és a legutolsó sort, amelyek álló kapitálisok). Az írás a csekély dőlésszög ellenére is kurzívnak hat.

Egyrészt a mellékszár hol lejjebb (*a d q u*), hol lejjebb (*b p r n m*) csatlakozik a főszárhoz. Az **a d** betűk egységes felépítésűek, ha összetoljuk őket, akkor fedik egymást.

Másrészt a dőlt betű általában keskenyebb álló társainál. Itt, az

egyre kisebb fokozatú sorokban az írott betűk szélesebbé válnak. A **d** nyúlánkabb aránya is megváltozik, a III. szövegrészben tömörsibb, főszára rövidebb, teje csapott. Ez a léptékváltásból adódó arányváltozás megfigyelhető olyan ólombetűknél is, ahol más a címbetűnek, a kenyérszövegnek, a kisebb fokozatnak szánt betűk aránya. Ennek hagyományát olyan digitális fontok elevenítették fel, mint például az Adobe Jenson Pro Opticals betűcsalád a *Display, Subhead, Regular, Caption* változataival. Bár a „felevenítés” nem egyértelmű, inkább komplex kérdéskörrel van szó.

A vektoros rajzon a kiválasztott felnagyított dőlt betűk egymagasan, a pontsorok hossza jelzi a betűk szélességét.

A négyszögbe foglalt negatív betűkről sok más is kiderülhet: a vastag-vékony szárok aránya; a betűszem és a főszár vastagságának aránya; a betű körüli terület, betűköz formája; a négyszögbe foglalt betű aszimmetriája (jobb – bal vagy felső – alsó rész). Valamint izgalmas megfigyelni a betű belsejében a betűszem tömören zárt vagy légiesen nyitott foltjait, amelyek konkrétan vagy árnyaltan lélegeztetik a betűket.

Köszönöm a cikk megírását megalapozó inspiráló forrásokat, segítséget Gulyás Borbálának és a reoprkat Juhász Mártonnak.

Bocskay György írásmintakönyvből három oldal, 71r, 48r, 72r Joris Hoefnagel illusztrációival. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. 20
Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program

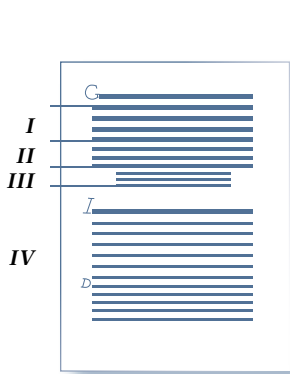
71r

48r

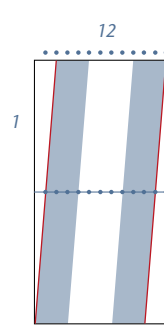
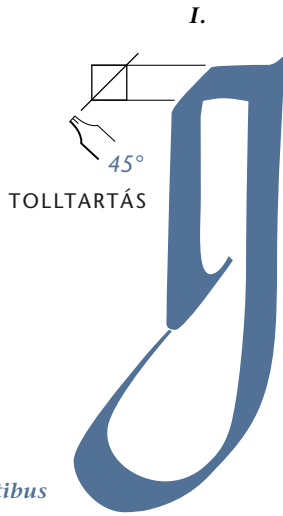

72r

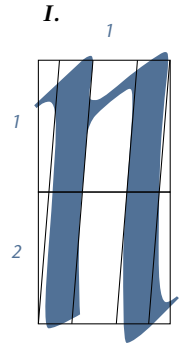

SZÖVEGRÉSZEK

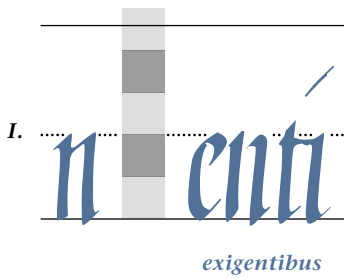
exigentibus

BETŰ
DŐLÉSSZÖGE
4°~12:1

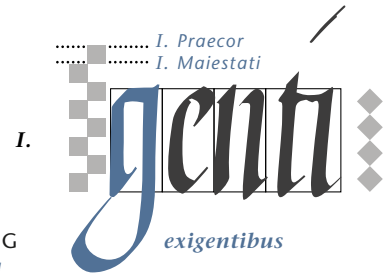

BETŰARÁNY
agno
1:2
indignum

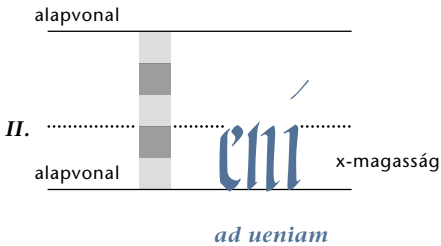

exigentibus

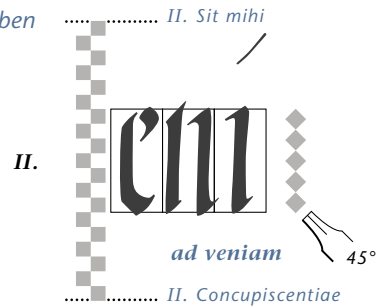
TOLLVASTAGSÁG
kurrens és verzál
betűk aránya az
I., II., III. részekben

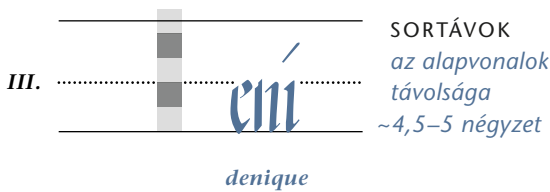
exigentibus

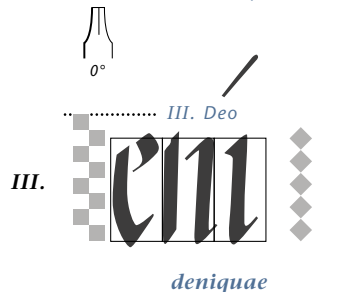
ad ueniam

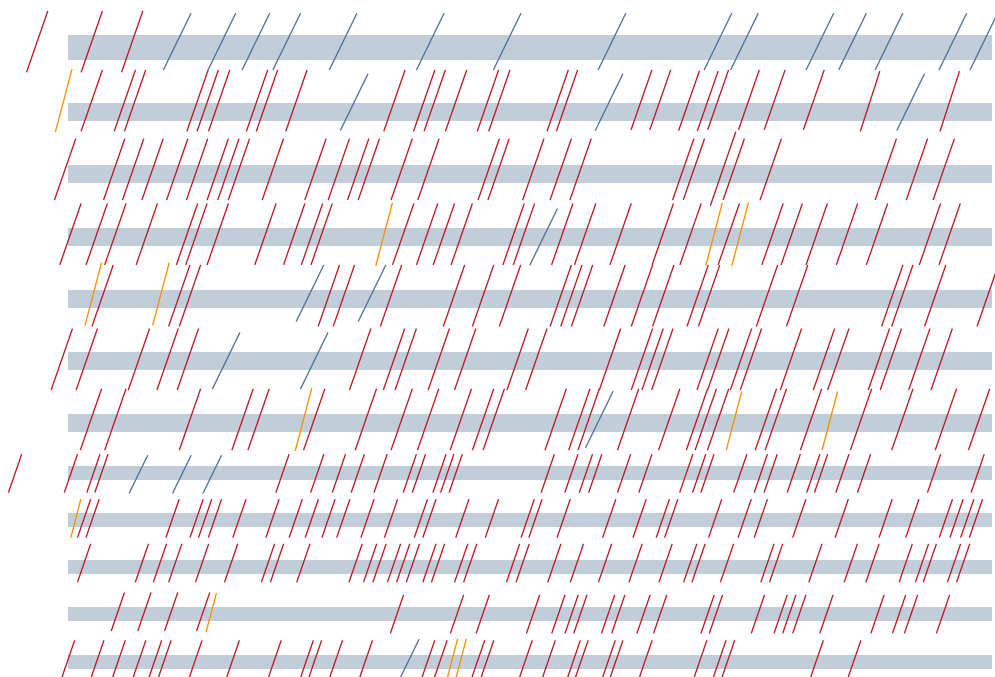
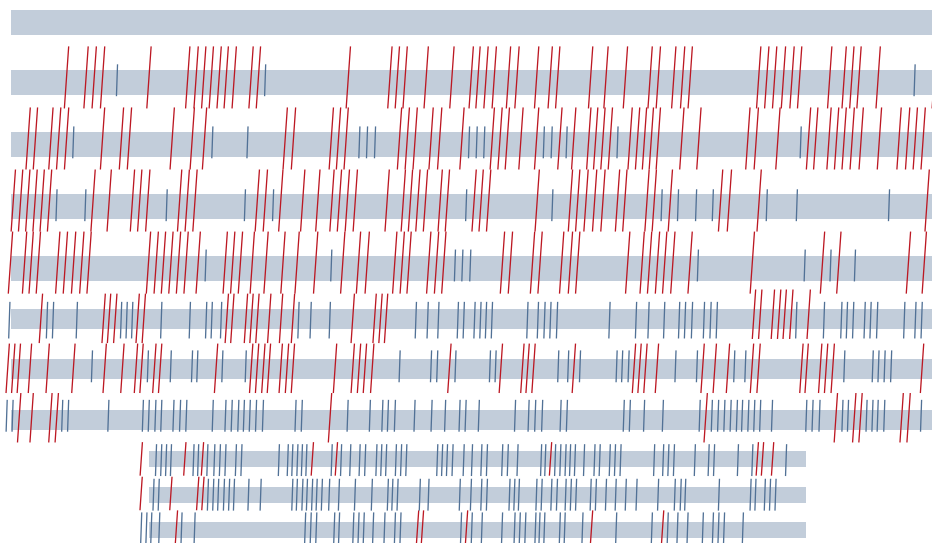
ad veniam

denique

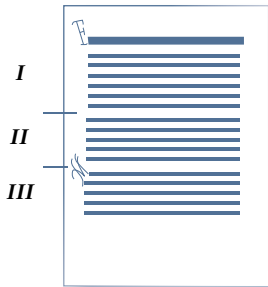

deniquae

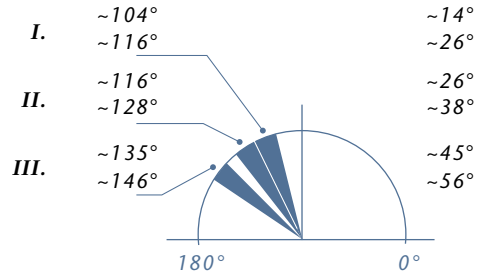

I.	~ 7	$\sim 109^\circ$ 	$\sim 104^\circ$ 	
		<i>ignorare</i>	<i>adducet</i>	FRATRES,
II.	~ 6	$\sim 128^\circ$ 	$\sim 116^\circ$ 	$\sim 128^\circ$
		<i>Archangeli</i>	<i>rapiemur</i>	Anno
III.	~ 6	$\sim 140^\circ$ 	$\sim 143^\circ$ 	$\sim 146^\circ$
		<i>Magnificauit</i>	<i>monstra</i>	<i>placauit</i>

SZÖVEGRÉSZEK

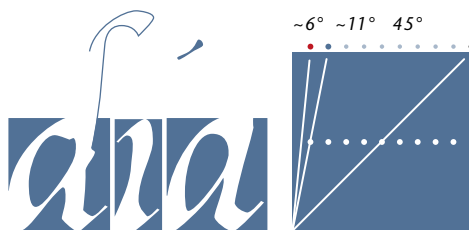
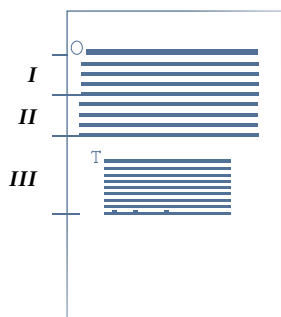
DŐLÉSSZÖGEK

tompa- és hegyesszög tartományok az I., II., III. részekben

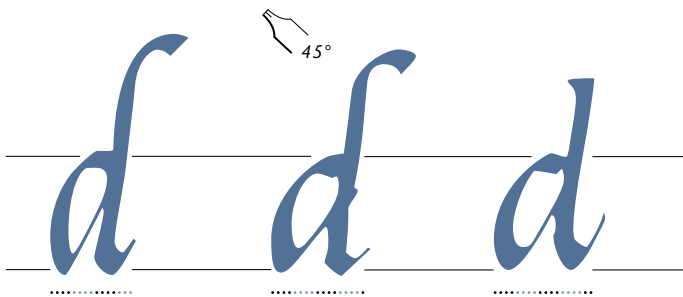
I.	~ 7	$\sim 104^\circ$ 	$\sim 104^\circ$ 	$\sim 50^\circ$ 	$\sim 128^\circ$ 	$\sim 140^\circ$
		<i>ignorare ipse</i>	<i>habent</i>	<i>mortuus &</i>	<i>ignorare</i>	<i>resurrexit</i>
II.	~ 6	$\sim 116^\circ$ 	$\sim 116^\circ$ 	$\sim 128^\circ$ 	$\sim 128^\circ$ 	$\sim 140^\circ$
		<i>resurgent</i>	<i>relinquimur</i>	<i>nubibus</i>	<i>resurgent</i>	<i>circumcinxit</i>
III.	~ 6	$\sim 143^\circ$ 	$\sim 143^\circ$ 	$\sim 140^\circ$ 	$\sim 140^\circ$ 	$\sim 140^\circ$
		<i>ostendit</i>	<i>in (timore)</i>	<i>suis</i>	<i>gloriam</i>	<i>circumcinxit</i>

A handwriting practice sheet featuring multiple rows of slanted lines. The letters 'A' and 'M' are written in a blue cursive style at the top. Below them, the letters 'g', 'a', 'c', 'n', 's', 'x', 'a', 'c', 'a', 'c', 'g', 'n', 'a', 's' are written in a smaller cursive font. The letters 'A' and 'M' are also repeated in a larger size. The letters 'a', 'h', 's', 'm', 'a', 'a', 'c', 'g', and 'f' are also present in various sizes and positions. The slanted lines are grey and provide a guide for letter height and placement.

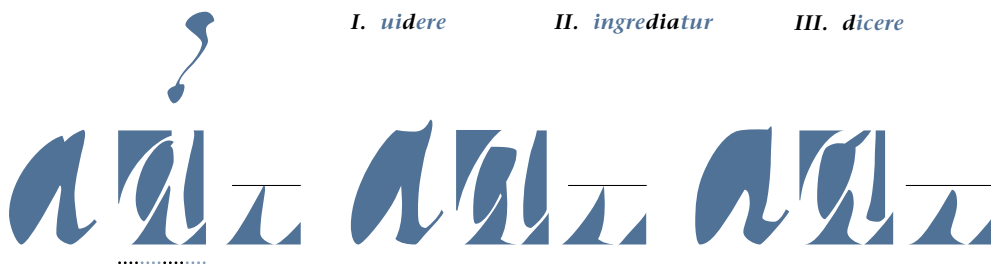
48r

SZÖVEGRÉSZEK

I. *uidere* II. *ingrediatur* III. *dicere*

I. *ip(s)am* *haberemur* *praemant*

II. *caput (doleat)* *(caput) doleat* *ingrediatur*

III. *vita (incerta)* *vita (immunda)* *Quam*

á á á á

ip(s)am haberemur praemant

á á á

ingrediatur caput doleat

á á á á

d i a i

72r

á á á á

vita (incerta) vita laboriosa vita immunda Quam